

ОГЛЯДИ

УДК 1:[502.31+631.1.017.3]:631/635

DOI: <https://doi.org/10.35550/visnykagro2020.01-02.009>

М.В. Шевченко, д-р с.-г. наук, доцент

Ю.М. Гаврилюк, канд. філос. наук, доцент

О.В. Романов, канд. с.-г. наук, доцент

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва
(Харків, Україна)

ПРОБЛЕМА ГЕОКУЛЬТУРИ СЕЛА НА ОСНОВІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕРОБСТВА

Наведено аналітичний огляд проблеми сучасних аграрних відносин, пов'язаних з недосконалістю систем землеробства та організації сільськогосподарського виробництва. У контексті геокультурного осмислення визначено статус землі, який виходить за межі виключно економічної проблеми села, набуваючи світоглядного, антропологічного за своєю сутністю характеру.

Установлено, що земля як геокультурний суб'єкт не може бути товаром і об'єктом купівлі-продажу, на відміну від земельних ділянок, що можуть стати землею при геокультурному способі господарювання. Для ефективного використання земельних ділянок, підвищення рівня виробництва із збереженням навколишнього середовища необхідно реалізувати принципи розробки і впровадження адаптивних систем землеробства.

Ключові слова: земля, землеробство, геокультура, сільське населення, господарювання.

Глобалізація та інтенсифікація виробництва призводить до поглиблення протиріччя людини з природою. Різне підвищення продуктивності в сучасному землеробстві протягом останніх років, стало наслідком ефективного впровадження наукових здобутків та передових технологій. Однак дедалі частіше обговорюють проблему відсутності стабільності цього виробництва, що пов'язують переважно зі зміною клімату і нестабільністю погодних умов [1]. Крім цього, у гонитві за, інколи сумнівною, ефективністю сучасних технологій, нинішній «власник» і «менеджер» серед аграріїв відверто ігнорує встановлені століттями закономірності, зневажаючи при цьому на аграрну освіту і науку.

Ураховуючи сучасні тенденції змін у сільському господарстві, найбільшими проблемами в Україні є надмірна освоєність території та різке скорочення обсягу виробництва продукції тваринництва. Про найвищу частку ріллі в загальному земельному фонді (понад 67 %) як головну причину порушення природного балансу активно говорять останні 30 років [2–3]. Унаслідок цього посилюється проблема

розвитку ерозійних і деградаційних процесів, які охоплюють, за офіційними даними, понад половину сільськогосподарських угідь і завдають щорічних втрат на рівні 9–12 млн т зернових одиниць [4, с. 9]. Якщо додати до цього несакціоноване привласнення й освоєння земель запасу та природних угідь, що останнім часом є загрозливою тенденцією, імовірний рівень збитків і посилення процесів екологічної нестабільності підвищуватиметься. Земельна реформа не вирішила проблем сьогодення і загрожує їх поглибленню через перспективне неусвідомлене відкриття ринку землі.

Основою стабільності виробництва в сільському господарстві завжди вважали ефективне поєднання рослинництва і тваринництва. Однак сучасне аграрне виробництво змінилося в напрямі різкого скорочення останньої галузі, що призвело до негативних змін у всьому виробництві. Також майже відсутні цілісні системи землеробства, на зміну яким запроваджено експерименти з технологіями вирощування культур, що мають високий ринковий попит. Такі технології є переважно малотрудоємкі, що разом із зникненням галузі тваринництва посилює соціальну проблему в сільській місцевості. За офіційними даними, частка сільського населення країни сьогодні становить близько 30 %, знизившись за останні десять років на 16 % [5].

Проблема села, його доля і роль у суспільстві тісно пов'язані з проблемою землі і розвитку сільського господарства. Новітні техніка й технології дозволяють розвивати аграрний сектор безвідносно до села, що проблематизує державну аграрну політику і політику розвитку села. Ця різновекторність аграрного і сільського розвитку порушує нагальне питання про необхідність сьогодні села, і його мешканців. Однозначної відповіді на це та інші тісно пов'язані з ним питання немає. Потрібні нові підходи, що ґрунтуються на вивченні і власного історичного досвіду реформування земельних відносин, і досвіду розвитку сільських територій інших європейських держав, насамперед колишніх країн із перехідною соціальною моделлю – Польщі, Угорщини, Чехії, країн Прибалтики. Очевидно, що вирішення проблеми села за допомогою традиційного підходу до нього як до осередку патріархального стилю життя, з одного боку, і ресурсного джерела виробництва – з другого, неможливе. Під впливом глобалізаційних процесів село, як і весь світ, змінюється, але сільський уклад має свою цінність.

У сучасному світі в аграрному секторі різних країн утверджуються різні за розміром і характером діяльності господарські формування. Зарубіжні дослідники виокремлюють три основні їх типи: капіталістичний, підприємницький і селянський. Перші два є формами господарювання суб'єкта мети діяльності, спрямованої на максимізацію

прибутків і нарощування виробництва, що призводить до агресивного використання сільськогосподарських угідь, людського і фінансового знекровлення села. Селянський тип господарювання пов'язаний з діяльністю геокультурного суб'єкта, метою діяльності якого є збереження й збагачення повноти життєдіяльності села, сфера якого в Україні і світі загалом зазнає найбільших втрат. Дедалі більшого поширення набуває міжнародний рух з вимогою забезпечення селянам та іншим категоріям людей, що мешкають на сільській території, таких прав:

- на землю як кінцеву умову гідного рівня життя, здоров'я та культурного розвитку;

- на працю і соціальний захист, забезпечені створенням необхідних умов для господарювання на селі з дотриманням трудового законодавства, правил техніки безпеки, гігієни праці та основних соціальних гарантій відповідно до національних особливостей;

- на гідний дохід і засоби існування завдяки сприянню доступу селян до кредитних ресурсів; стимулювання розвитку інфраструктури; заохочення до техніко-технологічної модернізації господарств, диверсифікації діяльності селян; переходу до агроекологічних, органічних і стійких видів виробництва;

- на продовольчий суверенітет за допомогою залучення селян до формування і контролю за реалізацією на рівні об'єднаних територіальних і сільських громад стратегій і проектів розвитку агропродовольчого виробництва, використання в ньому традиційних видів і сортів сільськогосподарських культур, місцевих видів і порід сільськогосподарських тварин, традиційних технологій виробництва продуктів.

Прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» дозволяє реалізувати зазначені вимоги. Ключовою серед них є право на землю. Від її розуміння залежить ставлення до землі, а отже, – і до села. На думку Е. Фромма, земля – це те, що можна *мати*, чи те, чим потрібно *бути*. Від вирішення цього питання залежить вирішення цілого комплексу інших складних і неоднозначних для суспільства проблем села.

У такій постановці проблема землі виходить далеко за межі виключно економічної проблеми села, набуваючи глибоко світоглядного, антропологічного за своєю сутністю характеру проблеми – проблеми самої людини, її самоутвердження як геокультурного суб'єкта сенсу життя чи як суб'єкта діяльності, мета якої визначає сенс життя. Залежно від самовизначення людини визначається і статус землі, а разом із нею – статус села.

В Україні право власності на землю гарантує Конституція. У ст. 13 Основного закону України зазначено: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу» [6, с. 6]. Згідно з цим, земля є природним ресурсом і об'єктом права власності й господарювання, і саме в цьому слід убачати в ній основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави.

Задекларований Конституцією підхід до землі кореспондується з позицією щодо неї К. Маркса в «Капіталі», яку піддав гострій критиці відомий український інтелектуал і гуманіст М. Руденко: «Час від часу його висновки звучать майже по-блюзнірському: він договорюється до того, що навіть землю оголошує всього-на-всього знаряддям експлуатації робітничого класу.

Треба уточнити: земля у цьому випадку – це ґрунт, гумус... Завжди, за всіх часів, ґрунт виступав у ролі Богині-Матері: у давніх єгиптян Ізида, у греків Деметра, у християн – непорочна Діва Марія, що несе на своїх руках Сина Людського.

І ось вона – Мати-Годувальниця наша! – виявляється в числі засобів експлуатації» [7, с. 231].

За такого підходу історична місія села зводиться до функції сільськогосподарського виробництва. З утратою цієї функції втрачається і сенс існування села. Його як виробника сільськогосподарської продукції цілком можливо без жодних втрат для суспільства замінити ефективнішим товаровиробником. Можливість зникнення села як самобутнього соціокультурного феномена є одним із найвагоміших аргументів противників ринку земель сільськогосподарського призначення. Слід зазначити, що така перспектива села за умови підходу до нього як суб'єкта мети діяльності є не тільки можливою, а й невідворотною. Його підґрунтям, на думку М. Руденка, служить трудова теорія вартості Сміта – Маркса, згідно з якою земля є природним ресурсом, а єдиним джерелом вартості – праця людини. «Трудова теорія вартості зробила землю всього лише одним із засобів виробництва, – стверджує М. Руденко, – тобто звела її до одного рівня з заводським конвеєром. Це найбільша з усіх помилок, в які будь-коли впадало земне людство» [7, с. 402].

Як природний ресурс мети суб'єкта діяльності цінність землі вимірюють здатністю її реалізації. Проте жоден результат не може задовольнити мету діяльності як сенсу життя її суб'єкта. Це призводить до виснаження природного ресурсу і втрати до нього інтересу з боку суб'єкта мети діяльності, який сам перетворюється на її ресурс як деперсоналізованого суб'єкта у формі об'єктивної необхідності. Як

суб'єкт мети діяльності зводить землю до засобу її реалізації, так і сам суб'єкт, у свою чергу, зводиться метою діяльності до її ресурсу, потрібного лише за умови здатності її задовольняти. Це, згідно з Е. Фроммом, тип діяльності, спрямованої на те, щоб *мати*: «Подібний спосіб існування встановлюється не за допомогою живого, продуктивного процесу між суб'єктом і об'єктом – він перетворює і того, і другого в *речі*. Зв'язок між ними не животворний, а смертоносний» [8, с. 260]. З погляду мети діяльності байдуже, хто буде суб'єктом її реалізації: село чи, наприклад, агрохолдинг. Головним для неї є питання ефективності – питання, наскільки той чи інший суб'єкт спроможний задовольнити мету діяльності, тобто наскільки він є її ефективним ресурсом. Тим самим парадигма села як суб'єкта мети діяльності, основана на концепті землі як природного ресурсу, є парадигмою села без селян-господарів. Вона слугує підґрунтям помилкових намагань виокремити економіку в самостійну сферу, що визначає норми і правила поведінки людини як *homo oeconomicus*, перейнятої виключно турботою отримання якомога більшого зиску. Звідси закономірно постає питання Ісуса: «Яка ж користь людині, що ввесь світ здобуде, себе ж саму погубить або нашкодить» [Лук. 9:25].

Очевидно, така перспектива села з огляду на його значущість у розвитку культури, утвердженні національної ідентичності та як основи цивілізаційного розвитку не може бути прийнятною. Отже, не може бути прийнятною і концепція землі як тільки природного ресурсу і засобу виробництва, особливо коли йдеться про її образ, закарбований у свідомості українського народу, для якого вона не просто природне явище, а «поле життя», «рідний край», батьківщина, земля предків тощо. «Отже, – зазначає у зв'язку із цим С. Кримський, – архетип землі в українському менталітеті інтегрував аграрно-виробничий, соціально-історичний та духовно-культурний атрибути національного життя, звичаїв та обрядів» [9, с. 195]. Це образ землі – геокультурного суб'єкта, що органічно поєднує об'єктивно можливе природи і суб'єктивно належне людини в єдине ціле. Саме в такому підході до землі полягає принципова відмінність С. Подолинського від К. Маркса, який зрештою змушений був визнати правоту українського мислителя.

Під впливом досліджень С. Карно в галузі термодинаміки С. Подолинський розглядає людство як геокультурний суб'єкт в образі досконалої машини, тісно пов'язаної з органічним світом – джерелом енергії для праці, яка створює умови для її збереження і примноження на Землі. «Таким чином, – стверджує він, – тепер можна назвати досконалою машиною не одне людство, а людство, взяте разом зі всім його господарством, тобто нивами, стадами, машинами тощо» [10, с. 52]. Тим самим господарство постає геокультурним способом буття людини природою. При цьому провідне місце в господарюванні, на

його думку, належить землеробству, оскільки воно «є найкращий представник корисної праці, тобто роботи, яка збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні» [10, с. 41]. Цю збережену сонячну енергію М. Руденко називає енергією прогресу – джерелом абсолютної додаткової вартості, створеної в землеробстві. «Адже ж вартість будь-яких товарів ґрунтується на тому, – наголошує він, – скільки сонячної енергії, отриманої в їжі, витрачено на їхнє виготовлення. Якщо це ясно, тоді ясно також те, де належить шукати справжнє продукування. Щось коштує лише сонячна енергія, котру ми витратили в праці, а не сама праця» [7, с. 428]. Праця, особливо в рільництві, тільки «створює умови для максимального нагромадження сонячної енергії на планеті» [7, с. 428] і є джерелом відносної вартості.

Альтернативою селу як суб'єкта мети діяльності має стати геокультурна парадигма розвитку села як геокультурного суб'єкта, для якого земля є не річчю, об'єктом, засобом виробництва, а об'єктивно можливим буттям, природою/ґрунтом у суб'єктивно належний спосіб господарювання відповідно до духовних засад культури українського народу. Отже, бути землею означає бути селом, бути землеробством, бути родючістю ґрунтів у суб'єктивно належний спосіб сенсу життя господаря – українського народу. «Бути, – за Э. Фроммом, – значить відмовитися від свого егоцентризму і себелюбства або, за вираженням містиків, стати “незаповненим” і “злиденим”» [8, с.271].

Висновки. 1. Земля як геокультурний суб'єкт не може бути товаром, об'єктом купівлі-продажу за визначенням. Продаватися/купуватися можуть лише *земельні ділянки* як можливість стати землею при геокультурному способі господарювання.

2. Земельні ділянки сільськогосподарського призначення мають бути строго структуровані згідно з наукового обґрунтованими принципами впровадження адаптивних систем землеробства. Головну увагу слід приділяти диференціації ландшафтів за інтенсивністю їх використання і поєднанню різних галузей виробництва для збалансованого регулювання якості довкілля і соціального розвитку села.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Камінський В. Ф., Сайко В. Ф. Стратегія оптимізації використання земельних ресурсів в агропромисловому виробництві України в контексті світового стабільного розвитку. *Вісн. аграр. науки*. 2014. № 3. С. 5–10.
2. Бабич А.О. Світові земельні, продовольчі і кормові ресурси. Київ: Аграрна наука, 1996. 570 с.
3. Сайко В. Ф. Наукові основи стійкого землеробства в Україні. *Вісн. аграр. науки*. 2011. № 2. С. 5–12.

4. Наукові та прикладні основи захисту ґрунтів від ерозії в Україні/ за ред. С.А. Балюка, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО. Харків: НТУ «ХП», 2010. 460 с.
5. Чисельність наявного населення України. *Державна служба статистики України*. Київ, 2019. 83 с.
6. Конституція України: прийн. 28 червня 1996 р. Київ: Преса України, 1997. 80 с.
7. Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології / упоряд. Р.А. Руденко. Київ: ТОВ «Вид-во «КЛІО»», 2015. 680 с.
8. Фромм Э. Психологія і релігія; Искусство любить; Иметь или Быть?/ пер. с англ. Киев: Ника-Центр, 1998. 400 с.
9. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
10. Подолинский С.А. Труд человека и его отношение к распределению энергии. Москва: Ноосфера, 2005. 82 с.

REFERENCE

1. Kaminskyi, V.F.& Saiko, V.F. (2014). Strategy for optimizing the use of land resources in agro-industrial production of Ukraine in the context of global sustainable development. *Bulletin of Agricultural Science*, 3, 5-10.
2. Babych, A.O. (1996). *World land, food and fodder resources*. Kyiv: Agrarian Science.
3. Saiko, V.F. (2011). Scientific bases of sustainable agriculture in Ukraine. *Bulletin of Agricultural Science*, 2, 5-12.
4. Balyuk, S.A., & Tovazhnyansky, L.L. (Eds.). (2010). Scientific and applied bases of soil protection from erosion in Ukraine. Kharkiv: NTU.
5. The current population of Ukraine (2019). *State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv.
6. Constitution of Ukraine: Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Press of Ukraine, 1997.
7. Rudenko, M. (2015). *Energy of progress. Selected works on economics, philosophy and cosmology* / R.A. Rudenko ed. Kyiv: «KLIО».
8. Fromm, E. (1998). *Psychoanalysis and religion; The art of loving; To have or to be?* Trans. From angl. Kyiv: Nika-Center [in Russian].
9. Krymskyi, S.B. (2008). *Under the signature of Sophia*. Kyiv: KMA.
10. Podolinskiy, S.A. (2005). *Human labor and its relationship to the distribution of energy*. Moskva: Noosfera.

Надійшла до редакції 13.10.2020 р.

Н.В. Шевченко, д-р с.-х. наук, доцент

Ю.Н. Гаврилюк, канд. филос. наук, доцент

А.В. Романов, канд. с.-х. наук, доцент

Харьковский национальный аграрный университет им. В.В. Докучаева
Харьков, Украина

Проблема геокультуры села на основе современного развития земледелия

В период интенсификации земледелия и смены комплекса условий, влияющих на уровень производства, острым вопросом является отношение к земле как основному средству производства. Учитывая природные особенности этого средства, возникает дилемма в определении его в качестве объекта или субъекта деятельности.

В представленной статье приведен аналитический обзор проблемы современных аграрных отношений, связанных с несовершенством систем земледелия и организации сельскохозяйственного производства. В контексте геокультурного осмысления определен статус земли, который выходит за пределы исключительно экономической проблемы села, приобретая глубокий мировоззренческий, антропологический по своей сути характер.

Учитывая противоречивые мнения известных мыслителей и естествоиспытателей, установлено, что альтернативой села как субъекта цели деятельности должна стать геокультурная парадигма его развития. При этом земля является не объектом и средством производства, а субъективно надежным способом хозяйствования соответственно с духовными основами культуры украинского народа.

Земля как геокультурный субъект не может быть товаром и объектом купли-продажи в отличие от земельных участков, которые могут стать землей вследствие геокультурного способа хозяйствования. Для эффективного использования земельных участков и повышения уровня производства с сохранением окружающей среды необходимо реализовать принципы разработки и внедрения адаптивных систем земледелия.

Ключевые слова: земля, земледелие, геокультура, сельское население, хозяйствование.

M.V. Shevchenko, doctor of agricultural sciences

Y.M. Havryliuk, candidate of philosophy sciences

O.V. Romanov, candidate of agricultural sciences

Kharkiv national agrarian university named after V.V. Dokuchaiev
Kharkiv, Ukraine

The problem of rural geoculture based on the modern development of agriculture

During the period of intensification of agriculture and a change in the complex of conditions affecting the level of production, an acute issue is the attitude to land as the main means of production. Considering the natural characteristics of this means, a dilemma is arising in defining it as an object or subject of activity.

The presented article provides an analytical overview of the problem of modern agrarian relations associated with the imperfection of farming systems and the organization of agricultural production. In the context of geocultural understanding, the status of the land is determined, which goes beyond the exclusively economic problem of the village, acquires a deep ideological, anthropological nature.

Taking into account the conflicting opinions of famous thinkers and naturalists, it has been established that the geocultural paradigm of rural development should become an alternative to the village as a subject of the goal of activity. At the same time, the land is not an object and means of production, but a subjectively reliable way of managing, respectively, the spiritual foundations of the culture of the Ukrainian people.

Land as a geocultural subject cannot be a commodity and an object of sale and purchase, in contrast to land plots, which can become land due to the geocultural mode of management. For the effective use of land plots and an increase in the level of production while saving the environment, it is necessary to implement the principles of the development and implementation of adaptive farming systems.

Key words: land, agriculture, geoculture, rural population, farming.

УДК 631.55:635.25:621.82

DOI: <https://doi.org/10.35550/visnykagro2020.01-02.017>

І. М. Гордієнко, канд. с.-г. наук, доцент

Г. І. Яровий, д-р с.-г. наук, професор

Т.А. Романова, канд. с.-г. наук, доцент

Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва
(Харків, Україна)

ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ОВОЧІВНИЦТВА

У статті проаналізовано проблему забезпечення конкурентоспроможності продукції овочівництва на європейському ринку. Досліджено необхідність інтегрування стандартів якості ЄС в українське законодавство. Визначено, що одним з механізмів підвищення конкурентоспроможності продукції овочівництва є гармонізація національних стандартів якості з європейськими.

Мета роботи – розкрити існуючі проблеми щодо якості овочевої продукції, обґрунтувати необхідність інтегрування стандартів ЄС в українське законодавство, дати порівняльну характеристику стандартів якості овочів свіжих в Україні і ЄС. Проаналізовано стандарти якості на свіжі овочі в Україні та країнах ЄС у контексті прагнення вступу нашої держави до цієї організації. В Україні якість овочів свіжих установлюють національні стандарти (ДСТУ), а також гармонізовані з європейськими (ДСТУ ЕЖ ООН FFV). Це порівняльні характеристики вимог до якості свіжих капусти білоголової, моркви та цибулі ріпчастої. На підставі проведеного аналізу окреслено очевидні відмінності між національними стандартами та гармонізованими з європейськими стандартами якості для овочів.

Визначено, що гармонізація національних стандартів якості з європейськими є одним з механізмів підвищення конкурентоспроможності української продукції овочівництва на європейському ринку. З наведених прикладів, спільних та протилежних рис класифікації стандартів продукції України та країн ЄС, проведеного аналізу вітчизняної та зарубіжної нормативно-технічної документації на овочі свіжі встановлено, що якість продукції овочів оцінюють за однаковими